

Wiedza o prawie w ujęciu Izydora z Sewilli

Knowledge of the law as understood by Isidore of Seville

Знание о законе в понимании Исидора Севильского

Правознавство з точки зору Исидора Севільського

ANTONI DĘBIŃSKI

Ks. prof. dr hab., Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
e-mail: antoni.debinski@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0003-0777-7448>

Streszczenie: Przedmiotem artykułu są niektóre aspekty problematyki prawnej w ujęciu Izydora z Sewilli. Punktem wyjścia jest krótka charakterystyka jego *Etymologii*, dzieła uznawanego za pierwszą encyklopedię chrześcijaństwa. Zabieg ten pozwala lepiej rozeznaczyć usytuowanie zagadnień prawnych w strukturze dzieła. Następnie przedstawiono organizację, podział i charakterystykę materiału prawnego w księdze V. *De legibus*, nazywanej *Traktatem o prawie*. W kolejnym paragrafie omówiono zagadnienia prawne, które zostały ulokowane przez Sewilczyka w innych księgach *Etymologii*.

Słowa kluczowe: Izydor z Sewilli, *Etymologiae*, prawo w średniowieczu

Summary: The subject of this article presents selected aspects of the legal problems according to Isidore of Seville. The starting point of the analysis consists of a brief characterization of his *Etymology*, a work considered as the first encyclopedia of Christianity. This device allows to better examine the place of legal issues in the structure of the work. The author then presents the organization, division, and characteristics of the legal material in Book V. *De legibus*, also referred to as the *Treatise on Law*. The following paragraph discusses the legal issues included by Sevillian in other chapters of the *Etymology*.

Key words: Isidore of Seville, *Etymology*, law in the Middle Ages

Резюме: Предметом данной статьи являются некоторые аспекты правовых вопросов, рассматриваемых Исидором Севильским. В начале дается краткое описание его «Этимологии», работы, которая считается первой энциклопедией христианства. Это исследование позволяет лучше распознать место юридических вопросов в структуре работы. Затем следует представление организации, деления, а также характеристика правового материала в Книге V. «De legibus», называемой «Трактатом о праве». В следующем параграфе рассматриваются юридические вопросы, которые затрагиваются Исидором Севильским в других книгах «Этимологии».

Ключевые слова: Исидор Севильский, *Etymologiae*, право в Средние века

Резюме: Предметом статті є деякі аспекти правових питань, визначені з точки зору Исидора Севільського. Для початку представлено короткий опис його *Етимології*, праці, яка вважається першою енциклопедією християнства. Це дає змогу краще розпізнати розташування правових питань у структурі праці. Далі представлено організацію, поділ та характеристику правового матеріалу в Книзі V. *De legibus*, відомій як *Договір про право*. У наступній частині обговорюються юридичні питання, які були розташовані Севіліаном в інших книгах *Етимології*.

Ключові слова: Исидор Севільський, *Etymologiae*, право середньовіччя

Wstęp

Jednym z ważnych pasów transmisyjnych, dzięki któremu antyczna tradycja prawna została przeniesiona na grunt kultury średniowiecza i epoki nowożytnej, są *Etymologie* (*Etymologiarum sive Originum libri XX*)¹. Ich autor, Izydor z Sewilli, biskup, uczony, erudyta, teolog, pisarz, polityk i święty Kościoła katolickiego, podjął pierwszą próbę stworzenia dzieła, w którym w zwartej i uporządkowanej formie miała się pomieścić wszelka wiedza zgromadzona przez cały rodzaj ludzki, dostępna w Europie na początku VII w. Przyświecał mu także inny, nie mniej ważny cel – zdobycze świata antycznego chciał połączyć z wcale niemałym dorobkiem intelektualnym mocno już zakorzenionego chrześcijaństwa. Szczęśliwie, zamysł udało się zrealizować, a kompilacja niemal natychmiast zyskała ogromną popularność. W dziele o tak całościowym profilu nie mogło zabraknąć wykładu na temat prawa; został on zamieszczony w księdze V *Etymologii*, zatytułowanej *De legibus et temporibus*. Zagadnienia z tego obszaru wiedzy Sewilczyk podejmował, wprawdzie w skromniejszym zakresie i w sposób mniej koherentny, także w innych księgach *Etymologii* i, incydentalnie, w innych dziełach. Przedmiotem niniejszego wywodu są niektóre aspekty problematyki prawnej w ujęciu Izydora z Sewilli.

Punktem wyjścia będzie krótka charakterystyka *Etymologii* (1), która pozwoli lepiej rozeznaczyć usytuowanie zagadnień prawnych w ich strukturze. Następnie zostanie przedstawiona organizacja, podział i charakterystyka materiału prawnego w księdze V (2) oraz w innych księgach pracy (3).

1. *Etymologie* – pierwsza encyklopedia chrześcijaństwa

Spuścizna literacka Izydora z Sewilli, uważanego za jednego z najwybitniejszych uczonych i pisarzy okresu średniowiecza, jest wręcz imponująca². Obejmuje liczą-

¹ Podstawowe wydanie dzieła stanowi tekst zamieszczony w: J.P. Migne, *Patrologiae cursus completus. Series Latina*, t. 82, s. 73–728. Za najważniejsze całościowe wydanie *Etymologii* uznaje się obecnie edycję: *Hispalensis Episcopi Etymologiarum sive Originum Libri XX*, wyd. W.M. Lindsay, t. 1–2, Oxford 1911.

² Literatura na temat Izydora z Sewilli i jego dorobku jest obszerna; nowszą zestawiają m.in.: s.v. *Izydor z Sewilli*, w: *Słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, red. J.M. Szymusiak, M. Starowieyski, Poznań 1971, s. 209–213; J. Fontaine, *Isidore de Séville et la culture classique dans l'Espagne Wisigothique*, t. 3. *Notes complémentaires et supplément bibliographique*, Paris 1983, s. 1193–1233; B. Altaner, *Patrologia*, tłum. P. Pachciarek, Warszawa 1990, s. 640–643; F. Drączkowski, s.v. *Izydor z Sewilli*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 7, red. J. Duchniewski i in., Lublin 1997, kol. 620–621; T. Krynicka, *Izydor z Sewilli*, Kraków 2007, s. 83–85; też, *Biblioteka Uniwersytecka KUL jako warsztat pracy izydorianisty*

ne teksty o różnorodnej problematyce, które zgodnie z leksykalnym ujęciem są grupowane i omawiane w zespołach jako pisma doktrynalne (dogmatyczne), egzegetyczne, historyczne i dydaktyczne. Sewilczyk ze znanostwem zwalczał w nich arianizm i inne herezje, interpretował i komentował Biblię, referował najważniejsze wydarzenia uniwersalnej historii, począwszy od stworzenia świata, opisywał żywoty i twórczość chrześcijańskich pisarzy, wykladał prawdy wiary i moralności, pisał o liturgii, dyscyplinie kościelnej, regułach życia monastycznego, dziejach Gotów, Wandalów i Swewów. Osobną kategorię w jego dorobku stanowią prace o charakterze dydaktycznym³. W tej grupie prac szczególne miejsce zajmują monumentalne *Etymologie*, pierwsza encyklopedia chrześcijaństwa, która zapewniła Izydorowi trwałą sławę.

Redakcję dzieła Sewilczyk rozpoczął na początku VII stulecia i kontynuował ją w okresie niemalże trzech dekad aż do śmierci (zm. w 636 r.)⁴. Do podjęcia prac nad encyklopedią został zachęcony przez swego przyjaciela Braulia, arcybiskupa Saragossy. To on po śmierci Izydora poprawił ją i podzielił na 20 ksiąg obejmujących bez mała siedem i pół tysiąca haseł. Układ pracy jest zborny i przejrzysty, można w niej wyróżnić kilka obszarów⁵. Pierwszy z nich obejmuje wytworzony w starożytności schemat siedmiu sztuk wyzwolonych (*artes liberales*), począwszy od *trivium* (księga I. *O gramatyce*⁶; księga II. *O retoryce i dialektyce*⁷) i *quadrivium* (księga III. *O matematyce*⁸ – zawiera wiedzę o arytmetyce, muzyce, geometrii i astronomii)⁹. Księgi te stanowiły rodzaj *vademecum* przygotowującego czytelnika do zapoznania się i przyswojenia

na podstawie własnych doświadczeń, Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne 2016, t. 105, s. 117–122; P. Smoliński, s.v. *Izydor z Sewilli*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, red. A. Maryniarczyk i in., t. 5, Lublin 2002, s. 156; A. Ledzińska, *Gramatyka wobec sztuk wyzwolonych w pismach Izydora z Sewilli*, Kraków 2014, s. 253–265.

³ Do tej grupy prac o charakterze encyklopedycznym są także zaliczane dzieła: *O różnicach zachodzących między słowami* (*De differentiis verborum*; J.M. Migne, *Patrologiae*, t. 83, s. 9–70), poświęcone wyjaśnianiu różnic znaczeniowych pomiędzy wyrazami i różnic istniejących pomiędzy rzeczami; *O istocie rzeczy* (*De natura rerum*; J.P. Migne, *Patrologiae*, t. 83, s. 963–1018), stanowiące podręcznik historii naturalnej i kosmogonii.

⁴ Na temat genezy i pracy nad *Etymologiami* zob. m.in.: A. Ledzińska, *Gramatyka wobec sztuk wyzwolonych...*, s. 91 i nast.

⁵ Szerzej na temat treści i układu *Etymologii* zob. E. Brehaut, *An Encyclopedist of the Dark Ages. Isidore of Seville*, New York 1912 [online], <http://bestiary.ca/etexts/brehaut1912/brehaut1912.htm>, s. 89 i nast.; T. Krynicka, *Izydor z Sewilli*, s. 60 nn.; A. Ledzińska, *Gramatyka wobec sztuk wyzwolonych...*, s. 90 i nast.

⁶ Isid. *etym.* 1. *De grammatica*.

⁷ Isid. *etym.* 2. *De rhetorica et dialectica*.

⁸ Isid. *etym.* 3. *De mathematica*.

⁹ Na temat antycznego schematu sztuk wyzwolonych w ujęciu Izydora zob. A. Ledzińska, *Gramatyka wobec sztuk wyzwolonych...*, s. 152 i nast.

dalszych treści¹⁰. Następnie autor umieścił materiał dotyczący medycyny (księga IV. *O medycynie*¹¹), prawa i chronologii (księga V. *O prawach i miarach czasu*¹²).

W kolejnych obszarach pracy biskupa-erudyty można zauważyć uszeregowanie zstępujące, od wzniosłych treści religijnych i teologicznych po informacje o charakterze praktycznym, dotyczące życia codziennego¹³. Kolejne trzy księgi stanowią rodzaj tryptyku religijnego, który obejmuje: księgę VI. *O świętach kościelnych i książkach*¹⁴, w tym także o Biblii, skryptoriach, bibliotekach, książkach i materiałach piśmienicznych; księgę VII. *O Bogu, aniołach i świętych*¹⁵, księgę VIII. *O Kościele i sektach*¹⁶ (zestawia wiadomości także o herezjach, filozofach, prorokach i wróżkach). Dalsze pięć ksiąg traktuje o człowieku i jego funkcjonowaniu w społeczeństwie, naturze ożywionej z uwzględnieniem wiadomości z zakresu kosmografii i meteorologii; na ten segment składają się: księga IX. *O językach, narodach, królestwach, wojsku, obywatelach i związkach pokrewieństwa*¹⁷ (z interesującym wykładem o „trzech świętych językach”¹⁸: greckim, hebrajskim i łacińskim); księga X. *O słowach*¹⁹ (rodzaj ułożonego alfabetycznie słownika niektórych wyrazów z uwzględnieniem ich historii); księga XI. *O człowieku*²⁰, tj. o okresach życia ludzkiego, monstrach i wynaturzeniach; księga XII. *O zwierzętach*²¹, księga XIII. *O wszechświecie i jego częściach*²², księga XIV. *O ziemi i częściach świata*²³, tj. Azji, Europie, Libii i Wyspach.

Ostatnia część *Etymologii* mieści informacje z zakresu kultury materialnej; zostały one zestawione w następujących księgach: XV. *O budowlach i polach*²⁴, w tym o miastach, budynkach i ich częściach, fortyfikacjach, gruntach i sposobach ich pomiaru; XVI. *O kamieniach i metalach*²⁵; XVII. *O agrokulturze*²⁶, tj. o podstawowych elementach uprawy roli i ogrodnictwie; XVIII. *O wojnach i igrzyskach*²⁷ (w tym

¹⁰ E. Brehaut, *An Encyclopedist...*, s. 105.

¹¹ Isid. *etym.* 4. *De medicina.*

¹² Isid. *etym.* 5. *De legibus et temporibus.*

¹³ Tak: A. Ledzińska, *Gramatyka wobec sztuk wyzwolonych...*, s. 95.

¹⁴ Isid. *etym.* 6. *De libris et officiis ecclesiasticis.*

¹⁵ Isid. *etym.* 7. *De deo, angelis et sanctis.*

¹⁶ Isid. *etym.* 8. *De ecclesia et sectis.*

¹⁷ Isid. *etym.* 9. *De linguis, gentibus, regnis, militia, civibus, affinitatibus.*

¹⁸ Isid. *etym.* 9.3.

¹⁹ Isid. *etym.* 10. *De vocabulis.*

²⁰ Isid. *etym.* 11. *De homine et portentis.*

²¹ Isid. *etym.* 12. *De animalibus.*

²² Isid. *etym.* 13. *De mundo et partibus.*

²³ Isid. *etym.* 14. *De terra et partibus.*

²⁴ Isid. *etym.* 15. *De aedificiis et agris.*

²⁵ Isid. *etym.* 16. *De lapidibus et metallis.*

²⁶ Isid. *etym.* 17. *De rebus rusticis.*

²⁷ Isid. *etym.* 18. *De bello et ludis.*

także o teatrze); XIX. *O okrętach, budynkach i ubraniach*²⁸, XX. *O stołach*²⁹ – wiadomości z zakresu prowadzenia gospodarstwa domowego, w tym także o potrawach, napojach i naczyniach.

Obejmujące całość ówczesnej wiedzy dzieło swój tytuł (*Etymologiae*) zawdzięcza zastosowanej w nim metodzie. Polegała ona, jak to ujął autor w księdze I dzieła, na etymologicznym badaniu definiowanych pojęć³⁰. Istotnym celem takiego podejścia było dotarcie do językowego źródła i „początku” danego wyrazu, dlatego przez autorów nowożytnych nazywane jest ono również *Origines*.

Redagując *Etymologie*, Sewilczyk przepisywał i zestawiał starożytne dzieła różnych autorów z minionych wieków, pogańskich i chrześcijańskich; teksty te skracał, streszczał i, nie rezygnując z prezentowania własnych poglądów, scalał oraz modyfikował³¹. Niejednokrotnie posługiwał się ich fragmentami w oderwaniu od pierwotnego kontekstu, nierzadko słowom z antycznego wokabularza nadawał nowe znaczenia.

Stworzone w andaluzyjskiej Sewilli *Etymologie* zyskały ogromną popularność; ich sława szybko przekroczyła granice półwyspu Iberyjskiego i rozpowszechniła się w całym chrześcijańskim świecie. Dzieło było przepisywane, tłumaczone, interpretowane, komentowane i naśladowane przez innych autorów. *Etymologie* uzyskały niekwestionowaną pozycję podstawowego podręcznika szkół średniowiecznych, po *Biblii* były najczęściej czytaną książką. Stały się także ważnym i inspirującym źródłem wiedzy o prawie.

2. Księga V *Etymologii* – traktat o prawie

Izydor z Sewilli dążąc w *Etymologiach* do dostarczenia swoim czytelnikom całej wiedzy, nie mógł nie uwzględnić wiadomości o prawie, stanowiącym istotny komponent kultury zachodniej. Zostały one zamieszczone w księdze V, która, co jest zapowiedziane już w samym tytule (*De legibus et temporibus*³²), obejmuje dwie części. Pierwsza z nich dotyczy prawa, druga zaś chronologii. Materiał pierwszej

²⁸ Isid. *etym.* 19. *De navibus aedificiis et vestibus*.

²⁹ Isid. *etym.* 20. *De mensis*.

³⁰ Isid. *etym.* 1.29: *Etymologia est origo vocabulorum, cum vis verbi vel nominis per interpretationem colligitur*. [„Etymologia jest to [poszukiwanie] początku wyrazów, w wyniku którego dochodzi się do istotnego sensu słowa lub nazwy za pomocą interpretacji”]; tłum. A. Ledzińska.

³¹ Na temat techniki stosowanej przez Sewilczyka przy redakcji *Etymologii* na przykładzie jednej z ich ksiąg zob. T. Krynicka, *Izydor z Sewilli jako mistrz kompilacji: metody pracy twórcy Etymologii na podstawie księgi XVII „De agricultura”*, *Vox Patrum* 2007, t. 50–51, nr 27, s. 397 i nast.

³² Tekst łaciński wraz z przekładem: Izydor z Sewilli, *O prawach*, oprac. A. Dębiński, M. Jońca, Lublin 2021; wykaz literatury nt. księgi V, tamże, s. 152–157.

części, odpowiadającej tytułowi *O prawach*, został umieszczony w 27, zróżnicowanych objętościowo paragrafach. Pierwszy z nich, otwierający księgę V, Izydor poświęcił znanym w historii prawodawcom, poczynając od biblijnego Mojżesza, poprzez ustawodawców starożytnego Egiptu, Aten, legendarnych królów rzymskich, twórców ustawy XII tablic, na Juliuszu Cezarze skończywszy³³. Wydane przez nich ustawy nazywa starymi (*antiquae leges*)³⁴, po czym stwierdza: *Novae a Constantino Caesare coeperunt et reliquis succedentibus, erantque permixtae et inordinatae. Postea Theodosius minor Augustus ad similitudinem Gregoriana et Hermogeniana codicem factum constitutionum a Constantini temporibus sub proprio cuiusque imperatoris titulo disposuit, quem a suo nomine Theodosianum vocavit*³⁵.

Izydor zatem wymieniając prawodawców, klarownie wyznacza linię demarkacyjną pomiędzy starymi i nowymi ustawami. Punktem odniesienia jest dla niego cesarz Konstantyn, władca, który w 313 r. na mocy tzw. edyktu mediolańskiego, uznawanego za punkt zwrotny i jedno z decydujących wydarzeń w historii powszechnej, nadał chrześcijaństwu status religii uznanej przez państwo³⁶. Ustawy wydane przez niego i jego następców, w odróżnieniu od wcześniejszych, Sewilczyk nazywa nowymi (*novae*). Dalej, jako źródła prawa wymienia kodeksy: Gregoriański, Hermogeniański i Teodozjański. Zwraca uwagę fakt, że wyliczając słynnych prawodawców, nie wspomina cesarza Justyniana I, podobnie wśród zbiorów prawa nie wymienia jego kodyfikacji, która powstała wiek przed *Etymologiami*. Jest to uderzające tym bardziej, że encyklopedysta na końcu księgi V, w części poświęconej chronologii, zamieścił fragment doprowadzonej do 624 r. kroniki świata (*Chronicon*)³⁷. Należy przyjąć, że Izydor, mimo że żył i działał w okresie stosunkowo nieodległym od czasów panowania cesarza Justyniana, nie znał jego kodyfikacji i prawdopodobnie nawet o niej nie słyszał³⁸.

³³ Isid. *etym.* 5.1. *De auctoribus legum*.

³⁴ Isid. *etym.* 1.6: *Paulatim autem antiquae leges vetustate atque incuria exoleverunt, quarum etsi nullus iam usus est, notitia tamen necessaria videtur*. [„Potem dawne ustawy wyszły z użycia na skutek upływu czasu oraz niestosowania i choć teraz już się z nich nie korzysta, wzmianka o nich wydaje się konieczna”]; tłum. Izydor z Sewilli, *O prawach*.

³⁵ „Nowe ustawy poczęto wydawać od czasów Cezara Konstantyna i jego następców, są one jednak przeczące sobie i pozbawione porządku. Następnie Teodozjusz, młodszy August, wzorując się na kodeksach Gregoriańskim i Hermogeniańskim, uporządkował konstytucje cesarskie od czasów rządów Konstantyna aż do własnych i opatrzył całość swoim imieniem, dlatego dzieło nazwano Kodeksem Teodozjańskim”; tłum. Izydor z Sewilli, *O prawach*.

³⁶ Por. A. Dębiński, *Kościół i prawo rzymskie*, wyd. 2, Lublin 2008, s. 28 i nast.

³⁷ Isid. *etym.* 5.29.40.

³⁸ E. Brehaut, *An Encyclopedist...*, s. 104, przyp. 291. R. Martini omawiając to zagadnienie, wzmiankuje o hipotezie zakładającej związek niewykorzystania przez Izydora zbiorów justyniańskich z postanowieniem konstytucji *Tanta* (paragraf 22), która zabraniała skracania, zmiany lub dopisywania komentarzy do *Digstów*; R. Martini, S. Pietrini, *Cognizioni giuridiche nel libro V delle Etymologiae di Isidoro*

W kolejnych ośmiu paragrafach, od 2 do 9 włącznie, autor *Etymologii* dokonuje interesującego podziału prawa. Bazując na terminologii wypracowanej przez jurystów i pisarzy starożytnych, najpierw odróżnia prawo boskie (nazywa je *lex divina*³⁹ i *fas*) od prawa ludzkiego (*lex humana, ius*), konstatując przy tym, że pierwsze opiera się na naturze, drugie na zwyczajach. W następnym rozdziale Sewilczyk objaśnia, czym różnią się od siebie prawo (*ius*), ustawa (*lex*) i zwyczaj (*mos*)⁴⁰, po czym wprowadza dalsze podziały, wyróżniając: prawo naturalne (*ius naturale*)⁴¹, prawo obywatelskie (*ius civile*)⁴², prawo narodów (*ius gentium*)⁴³, prawo wojenne (*ius militare*), prawo publiczne (*ius publicum*)⁴⁵ i prawo Kwiryków (*ius Quiritum*)⁴⁶. Po przedstawieniu podziałów uczony biskup wskazuje źródła prawa, kolejno objaśniając, czym jest ustawa (*lex*)⁴⁷, plebiscyt (*plebiscitum*)⁴⁸, uchwała senatu (*senatusconsultum*)⁴⁹, konstytucje i edykty cesarskie (*constitutio et edictum*)⁵⁰, odpowiedzi uczonych jurystów (*responsa prudentum*)⁵¹ oraz ustawy konsularne i trybuńskie (*leges consulares et tribunitiae*)⁵². Tak ułożony zestaw zagadnień ma charakter ogólny; dwa kolejne, krótkie rozdziały niejako „załamują” tę linię, obejmują bowiem wiadomości o dwóch ustawach, tj. o bliżej nieokreślonej ustawie o satyrze (*lex satura*)⁵³ i ustawie rodyjskiej o zrzuceniu morskim (*lex Rhodia*)⁵⁴. Po tym objaśnieniu Izydor powraca do pojęć generalnych,

di Siviglia, w: *Ravenna Capitale. Uno sguardo ad Occidente. Romani e Goti – Isidoro di Siviglia*, red. G. Bassanelli Sommariva, S. Tarozzi, Santarcangelo di Romagna 2012, s. 58.

³⁹ Isid. *etym.* 5.2. *De legibus divinis et humanis*. Wprawdzie w znaczeniu semantycznym Izydor nawiązuje do pism prawników pogańskich, to jednak *lex divina* rozumie jako prawo Boże nadane ludzkości przez Stwórcę i zawarte w Piśmie św., zob. Izydor z Sewilli, *O prawach*, s. 25, przyp. 1, 2.

⁴⁰ Isid. *etym.* 5.3. *Quid differunt inter se ius, leges et mores*. Do definicji prawa i sprawiedliwości Izydor powraca w innych księgach *Etymologii* (por. 10.24) i innych pracach dydaktycznych (por. np. *diff.* 1.32; 1.338).

⁴¹ Isid. *etym.* 5.4. *Quid sit ius naturale*.

⁴² Isid. *etym.* 5.5. *Quid sit ius civile*.

⁴³ Isid. *etym.* 5.6. *Quid sit ius gentium*.

⁴⁴ Isid. *etym.* 5.7. *Quid sit ius militare*.

⁴⁵ Isid. *etym.* 5.8. *Quid sit ius publicum*.

⁴⁶ Isid. *etym.* 5.9. *Quid sit ius Quiritum*.

⁴⁷ Isid. *etym.* 5.10. *Quid sit lex*.

⁴⁸ Isid. *etym.* 5.11. *Quid scita plebium*.

⁴⁹ Isid. *etym.* 5.12. *Quid senatusconsultum*.

⁵⁰ Isid. *etym.* 5.13. *Quid constitutio et edictum*.

⁵¹ Isid. *etym.* 5.14. *Quid responsa prudentum*.

⁵² Isid. *etym.* 5.15. *De legibus consularibus et tribunitiis*.

⁵³ Isid. *etym.* 5.16. *De lege satura*. Izydor wyjaśnia znaczenie terminu w następujący sposób: *Satura vero lex est quae de pluribus simul rebus eloquitur, dicta a copia rerum et quasi a saturitate; unde et saturas scribere est poemata varia condere, ut Horatii, Iuvenalis et Persii*. [„*Lex satura* (ustawa o satyrze) odnosi się do wielu rzeczy naraz i stąd jej nazwa: od wielości rzeczy i niejako od *saturitas* (nadmiaru). Dlatego „pisać satyry” znaczy zestawiać różności, jak u Horacego, Juwenalisa i Persjusza”]; tłum. Izydor z Sewilli, *O prawach*. Przytoczony tekst nie pozwala stwierdzić, jaką ustawę miał na myśli autor *Etymologii*.

⁵⁴ Isid. *etym.* 5.17. *De legibus Rhodiis*.

tj. wyjaśnia istotę przywileju (*privilegium*)⁵⁵, aby w kolejnych trzech rozdziałach w zajmujący sposób – używając współczesnej terminologii – przedstawić wzorzec dobrego prawa, tj. definiuje moc ustawy⁵⁶, cel jej wydania⁵⁷, a następnie stawia pytanie, jakimi atrybutami winna się ona charakteryzować: *Qualis debeat fieri lex*⁵⁸. Jak czytamy, winna ona być: *honesta, iusta, possibilis, secundum naturam, secundum consuetudinem patriae, loco temporisque conveniens, necessaria, utilis, manifesta quoque, ne aliquid per obscuritatem in captionem contineat, nullo privato commodo, sed pro communi civium utilitate conscripta*⁵⁹. Kolejne dwa rozdziały księgi V zawierają lakoniczne objaśnienie łacińskiego terminu *causa*⁶⁰ (jego znaczenie Sewilczyk wyprowadza z greckiego słowa *pragma*)⁶¹ i kim są świadkowie (*testes*)⁶².

W tym miejscu, po omówieniu w dwudziestu dwóch rozdziałach terminów ogólnych i podziałów z zakresu prawa, encyklopedysta przechodzi do prawa prywatnego. Prawie cały materiał tego działu oryginalnie podzielił na dwa rozległe tytuły,

⁵⁵ Isid. *etym.* 5.18. *De privilegiis*.

⁵⁶ Isid. *etym.* 5.19. *Quid possit lex* [dosł. „Co może ustawa”].

⁵⁷ Isid. *etym.* 5.20. *Quare facta est lex* [dosł. „Po co wydaje się ustawę”].

⁵⁸ Isid. *etym.* 5.20. [dosł. „Jak powinna być stworzona ustawa”].

⁵⁹ „uczciwa, sprawiedliwa, możliwa do aplikacji, zgodna z naturą, zgodna z krajowym zwyczajem, odpowiednia do miejsca i czasu, konieczna, użyteczna, jasna (by nikt nie pomylił się przez jej mętny wywód), a także wydana nie dla korzyści prywatnej, ale dla pożytku wspólnoty obywateli”; tłum. Izidor z Sewilli, *O prawach*. Wypowiedź tę wykorzystywał św. Tomasz z Akwinu przy omawianiu problemu właściwego przypisania prawu jego funkcji, por. Ł.J. Korporowicz, *Bezpośrednie wykorzystanie prawa rzymskiego w tzw. Traktacie o prawie (S.Th. I–II, qq. 90–97) św. Tomasza z Akwinu*, *Studia Prawno-Ekonomiczne* 2017, t. 102, s. 37–51; tegoż, *Pośrednie wykorzystanie prawa rzymskiego w tzw. Traktacie o prawie (S.Th. I–II, qq. 90–97) św. Tomasza z Akwinu*, *Studia Prawno-Ekonomiczne* 2017, t. 103, s. 61–75. Poglądy Izidora z Sewilli nt. celu i atrybutów ustawy stanowią inspirację do rozważań na temat modelu dobrego prawa, zob. G. Maroń, *Wzorzec prawa w Etymologiae św. Izidora z Sewilli jako przyczynek do rozważań nad cechami dobrego prawa*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Prawnicza* 2009, nr 8, s. 115 i nast.

⁶⁰ Isid. *etym.* 5.22. *De causis*.

⁶¹ Isid. *etym.* 5.22: *Pragma Graecum est, quod Latine dicitur causa, unde et pragmatica negotia dicuntur, et actor causarum et negotiorum pragmaticus nuncupatur*. [„Pragma jest słowem greckim, które łacina oddaje jako *causa*. Dlatego mianem *pragmatica* określa się czynności prawne, a człowieka zaangażowanego w załatwianie spraw i dokonującego czynności prawnych nazywa się *pragmaticus*”]. Por. także Isid. *etym.* 18.15.2: *Causa vocata a casu quo evenit. Est enim materia et origo negotii, necdum discussionis examine patefacta; quae dum praeponitur causa est, dum discutitur iudicium est, dum finitur, iustitia. Vocatum autem iudicium quasi iurisdictio, et iustitia quasi iuris status*. [„*Causa* (sprawa) zwie się tak od *casus* (przypadku), z którego się wywodzi. Jest to treść i początek czynności prawnej, która jeszcze nie została w pełni omówiona. Dopóki się ją przedstawia, jest to sprawa, kiedy nad nią dyskutuje to rozprawa sądowa (*iudicium*), a kiedy się zakończy – sprawiedliwość (*iustitia*). *Iudicium* (rozprawa sądowa) mówi się jak gdyby od *iurisdictio* (wymierzania sprawiedliwości), a *iustitia* (sprawiedliwość), to jakby *iuris status* (stan zgodny z prawem)”; tłum. Izidor z Sewilli, *O prawach*.

⁶² Isid. *etym.* 5.23. *De testibus*.

24 i 25. Pierwszy z nich został nazwany wyrażeniem *De instrumentis legalibus*, który można odnosić tak do dokumentów, jak i aktów prawnych. Zostało w nim przedstawione przede wszystkim pojęcie testamentu⁶³ rozumianego i omawianego także jako dokument. Autor rozpoczyna rozdział od wyjaśnienia pojęcia woli (*voluntas*), którą rozumie jako „ogólne określenie wszystkich czynności prawnych” (*generale nomen omnium legalium instrumentorum*)⁶⁴. Następnie biskup erudyta przedstawia szeroką gamę możliwych definicji testamentu (*testamentum iuris praetoris, iuris civilis, holographum, inritum, inofficiosum, ruptum*, w tym także osobliwy „testament zatajony” – *testamentum suppressum*⁶⁵), odnosi się do *nuncupatio*, robi niejasną aluzję do *ius liberorum*⁶⁶, podaje definicje kodycyłu (*codicillum*⁶⁷), w której wielokrotnie podkreśla znaczenie *voluntas*, przechodzi do *cretio* i *fideicommissum*, aby zakończyć na zdefiniowaniu pojęcia stypulacji i *sacramentum*.

⁶³ Przy definicji testamentu Sewilczyk odwołuje się do autorytetu Pisma Świętego, stwierdzając (Isid. *etym.* 5.24.2-3): [...] *et inde dictum testamentum, quia non valet nisi post testatoris monumentum. Testamentum sane in Scripturis sanctis non hoc solum dicitur, quod non valet nisi testatoribus mortuis, sed omne pactum et placitum testamentum vocabant. Nam Laban et Iacob testamentum fecerunt, quod utique etiam inter vivos valeret, et in Psalmis legitur: „Adversum te testamentum disposuerunt”, hoc est, pactum; unde et Apostolus, Testamentum”, inquit, „in mortuis confirmatur”. [„Mówi się zaś testamentum, gdyż jest on nieskuteczny aż po grób testatora, dlatego powiada Apostoł: «Testament nabiera mocy po śmierci». Faktem jest, że w Piśmie Świętym nazywa się testamentem nie tylko czynność, której skutki wchodzi w życie po śmierci testatora, ale każdą umowę i porozumienie. Laban i Jakub sporządzili testament, który bez wątplenia miał wywoływać skutki między żyjącymi, a w Księdze Psalmów czytamy: «zawarli testament przeciw tobie», przez co należy rozumieć umowę”]; tłum. Izydor z Sewilli, *O prawach*.*

⁶⁴ Isid. *etym.* 5.24.1.

⁶⁵ Isid. *etym.* 5.24.11: *Suppressum testamentum est, quod in fraude heredum vel legatariorum seu liberorum non est palam prolatum: quod si non latet, tamen si praedictis personis non proferatur, supprimit tamen videtur*. [„Testament zatajony to taki, którego treść nie została publicznie ogłoszona na szkodę dziedziców, legatariuszy lub wyzwolenców. Jeżeli nawet nie został ukryty, ale nie pokazano go wskazanym osobom, uchodzi za zatajony”]; tłum. Izydor z Sewilli, *O prawach*.

⁶⁶ Izydor, nie wskazując źródła, utrzymuje, że *Ius liberorum est coniugum sine liberis invicem pro loco pignorum hereditatis alterna conscriptio*. [„*Ius liberorum* jest wzajemną umową o dziedziczenie, zawieraną przez bezdzietne małżeństwa”], Isid. *etym.* 5.24.13. Takie stanowisko jest sprzeczne z rozwiązaniami prawa rzymskiego, w którym *ius liberorum* było przywilejem nadanym przez ustawy małżeńskie Augusta kobietom posiadającym określoną ustawami liczbę potomstwa.

⁶⁷ Isid. *etym.* 5.24.14: *Codicillum, ut veteres aiunt, sine dubio ab auctore dictum, qui hoc scripturae genus instituit. Est autem scriptura nullam indigens sollemnitate verborum, sed solam testatoris voluntatem qualicumque scripturae significatione expressam. Cuius beneficio voluntatibus defunctorum constat esse subventum propter legalium verborum difficultatem, aut certe propter necessitatem adhibendorum sollemnium, ita ut qui scribit titulum eiusdem scripturae codicillum vocet*. [„Nazwa *codicillum*, jak powiadano dawniej, bez wątplenia wywodzi od wynalazcy tego rodzaju dokumentu. Jest to zaś pismo niewymagające użycia żadnych oficjalnych formuł, ale wyrażające jedynie wolę testatora spisaną w dowolny sposób. Z powodu trudności, jakie powoduje konieczność wyrażenia woli zmarłych w określonych słowach i bez wątplenia z powodu obowiązku użycia solennych formuł, ktoś, kto pisze, opatruje takie pismo nagłówkiem: kodycyll”]; tłum. Izydor z Sewilli, *O prawach*.

Wspomniany już rozdział 25 *De rebus* stanowi kontynuację prezentacji pojęć prawnych w odniesieniu do prawa majątkowego. Sewilczyk rozpoczyna od zdefiniowania spadku rozumianego jako *res quae morte alicuius ad quempiam pervenit, vel legata testamento, vel possessione retenta*⁶⁸, aby następnie zestawiać definicje z zakresu prawa spadkowego (*caducum, cretio, fideicomisum*) i prawa zobowiązań (m.in. pożyczki, zastawu, depozytu, najmu, użyczenia) oraz poczynić ciekawe odniesienia do skarg działowych znanych w prawie rzymskim: *actio familiae erciscundae, communi dividundo* i *finium regundorum*.

Po omówieniu niektórych zagadnień z zakresu prawa prywatnego Izidor przechodzi, w dwóch ostatnich rozdziałach – 26 i 27, do przestępstw i kar. Wyróżnienie ich jako odrębnych jednostek redakcyjnych świadczy o tym, że autor jasno widział linię podziału pomiędzy prawem cywilnym i prawem karnym. W rozdziale 26, zatytułowanym *O przestępstwach zakazanych ustawowo*⁶⁹, Izidor z Sewilli rozpoczyna od niezbyt precyzyjnej i dyskutowanej definicji przestępstwa (*crimen*)⁷⁰, a następnie zestawia dosyć szeroką listę przestępstw przeciwko osobom, przeciwko państwu i przestępstwa natury seksualnej. W paragrafie 27, zatytułowanym *O karach ustawowych*, autor, po wyjaśnieniu pojęcia kary⁷¹, stworzył katalog kar stosowanych w starożytności, począwszy od kary śmierci, poprzez różne kary cielesne, majątkowe, infamię, na „odsądzeniu od wody i ognia”⁷² skończywszy; opis poszczególnych kar jest niezwykle sugestywny⁷³.

⁶⁸ Isid. *etym.* 5.25.1: „mienię, które po czyjejs śmierci przechodzi na kogokolwiek bądź na mocy testamentu, bądź przez objęcie w posiadanie rzeczy”; tłum. Izidor z Sewilli, *O prawach*.

⁶⁹ Isid. *etym.* 5.26. *De criminibus in lege conscriptis*.

⁷⁰ Isid. *etym.* 5.26.1: *Crimen a carento nomen: ut furtum, falsitas et cetera, quae non occidunt, sed infamant*. [„*Crimen* nazywa się tak od *carere* (ponosić uszczerbek), a odnosi się do kradzieży, fałszerstwa i tak dalej, czyli do czynów, które nie ściągają na sprawcę śmierci, ale niesławę”]; tłum. Izidor z Sewilli, *O prawach*. Izidor błędnie utrzymuje, że rzeczownik *crimen* odnosił się do czynów, za które nie groziła sprawcy kara śmierci. Szerzej na temat tej definicji zob. R. Martini, S. Pietrini, *Cognizioni giuridiche...*, s. 68 i nast.; R. Mentaxa, *Algunas consideraciones sobre los crimina, en particular contra el estado, en las Etimologías de Isodoro (Et. 5,26)*, Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis 1997, nr 65, s. 397 i nast.

⁷¹ Isid. *etym.* 5.27.2: *Poena dicta quod puniat. Est autem epithetum nomen, et sine adiectione non habet plenum sensum: adicis poena carceris, poena exilii, poena mortis, et inples sensum*. [„Słowo *poena* (kara) pochodzi od *punire* (karać). Jest to rzeczownik, którego znaczenie nie jest pełne bez dookreślenia. Doprecyzowujesz: kara więzienia, kara wygnania, kara śmierci i masz pełne znaczenie”]; tłum. Izidor z Sewilli, *O prawach*.

⁷² Isid. *etym.* 5.27.38: *Ideo autem Romani aquam et ignem interdicebant quibusdam damnatis, quia aer et aqua cunctis patent et omnibus data sunt; ut illi non fruerentur quod omnibus per naturam concessum est*. [„Niektórych skazańców Rzymianie odsądzały od ognia i wody, bo powietrze i woda są dla każdego dostępne i każdemu dane, a tamci nie mogą korzystać z tego, co wszystkim przyznała natura”]; tłum. Izidor z Sewilli, *O prawach*.

⁷³ Jednym z wielu przykładów ilustrujących ową sugestywność może być definicja znanej w starożytności kary chłosty (*verbera*), w której autor z jednej strony szuka semantycznego pola wyrazu

Zastosowany przez Sewilczyka układ materiału w księdze V jest oryginalny i przejrzysty; odzwierciedla przyjętą także w innych księgach zasadę od ogółu do szczegółu – po przedstawieniu ogólnych pojęć i podziałów prawa przechodzi do objaśnienia poszczególnych instytucji, najpierw z zakresu prawa prywatnego, a następnie do prawa karnego, oddzielając, poprzez ułożenie w osobnych rozdziałach, przestępstwa od kar. Taka systematyka nie wpisuje się idealnie w żaden z wcześniejszych podziałów. Sewilczyk, mimo że znał Instytucje Gajusa⁷⁴, nie skorzystał z jego systematyki *personae – res – actiones*. Niewątpliwą zaletą tekstu jest redakcja definicji: są zwarte i jasne. Tytuły poszczególnych rozdziałów co do zasady odpowiadają zawartej w nich treści. Nazwę wielu tytułów autor rozpoczyna od zaimka lub przysłówka pytajnego, „czym jest” (*quid sit*), „jaka jest różnica” (*quid differunt*), „jaka powinna być” (*quid possit*), „dlaczego” (*quare*). Na tak postawione pytanie w nazwie tytułu czytelnik znajduje odpowiedź w tekście stanowiącym treść danego rozdziału. Ten zabieg redakcyjny, nasuwający skojarzenie ze szkolnym czy katechizmowym układem pytań i odpowiedzi, ułatwiający zrozumienie i zapamiętanie treści, dodatkowo potwierdza dydaktyczny charakter dzieła. Istotnym jest przy tym, że autor przedstawiając kwestie prawne, porzucił dominującą w prawie rzymskim kazuistykę. Przeciwnie, zgromadził obszerny materiał z różnych działów prawa i stworzył siatkę abstrakcyjnych definicji i pojęć, które jeszcze dziś uderzają przejrzystością i zwężnością.

Izydor z Sewilli nie był jurystą, podobnie zresztą jak nie był geografem, lekarzem czy botanikiem, a mimo to ze znanstwem kompilował i tworzył teksty o różnych częściach świata, anatomii człowieka czy roślinach. Zawarte w *Etymologii* kompendium wiedzy z zakresu prawa jest oparte na lekturze różnych zbiorów prawnych i pism pogańskich i chrześcijańskich autorów. Redagując je, autor nie ujawnił wykorzystanych materiałów, co od starożytności było stosowaną praktyką. Najważniejszym źródłem inspiracji przy pisaniu V księgi dla Izydora było antyczne prawo

oznaczającego narzędzie kary, z drugiej zaś obrazowo opisuje efekt użycia nazwanego przedmiotu: *Verbera dicta, quia cum agitantur, aërem verberant. Hinc flagra et plagae et flagella, quia cum flatu et strepitu in corpore sonant. Nam plagae, quasi flagae; sed plagae et flagra primae positionis sunt, flagella autem per diminutionem dicta. [„Verbera (chłosta) pochodzi od tego, że gdy się ją stosuje, powietrze zdaje się mówić (verberare). Podobnie flagra (batogi), plagae (pejczy) i flagella (bicz) plaskają ze świstem (flatus) o ciało. Słowo plagae brzmi jak flaga, ale plaga i flagra to forma podstawowa, podczas gdy flagella jest zdrobnieniem”]; tłum. Izydor z Sewilli, *O prawach*.*

⁷⁴ Na temat wykorzystania *Instytucji* Gajusa przez Izydora z Sewilli zob. J. de Churruca, *Las Instituciones de Gayo en San Isidoro de Sevilla*, Bilbao 1975; por. także: tegoż, *Las fuentes de la definición de codicilo en San Isidoro de Sevilla*, Anuario de Historia del Derecho Español 1964, t. 34, s. 5–30; tegoż, *Presupuestos para el estudio de las fuentes jurídicas de Isidoro de Sevilla*, Anuario de Historia del Derecho Español 1973, t. 43, s. 429–444.

rzymskie. Był z nim obeznany bardzo dobrze⁷⁵, swobodnie odnosił się do instytucji i rozwiązań z różnych okresów jego historycznego rozwoju. Wiedzę o *ius Romanum* czerpał przede wszystkim z lektury zbioru *Lex Romana Visigothorum*, zwanego także *Brewiarzem Alaryka* (*Breviarium Alaricianum*), w jego czasach wciąż będącego w oficjalnym użyciu w wizygockiej Hiszpanii⁷⁶. Dzięki tej kompilacji docierał do stwierdzeń różnych jurystów; znał *Instytucje* Gajusa, stosownie do potrzeb sięgał do wyciągów z pism Ulpiana i Paulusa⁷⁷. Nierzadko odwoływał się do pisarzy chrześcijańskich i Ojców Kościoła, przede wszystkim Laktancjusza, Tertuliana i św. Augustyna. Pragnąc podnieść erudycyjną wartość wypowiedzianych twierdzeń, czasami sięgał do starożytnych dzieł literackich⁷⁸. W jego wywodach poświęconych prawu pobrzmiwają echa wypowiedzi Marka Tulliusza Cyncerona i Marka Terencjusza Warrona. Aby podkreślić ideowy walor argumentacji czy też dostarczyć materiału ilustracyjnego, odwoływał się do tekstów biblijnych, kilka razy do ksiąg Starego Testamentu⁷⁹, zupełnie sporadycznie do Nowego Testamentu⁸⁰.

Obejmująca podstawowe wiadomości o prawie księga V pełniła funkcję podręcznika dla adeptów średniowiecznych szkół. Na jej charakter wskazuje samo ujęcie materii prawnej, związane i rudymentalne. Także jej usytuowanie (jest poprzedzona księgami stanowiącymi *vademecum* do dalszej nauki) potwierdza tezę o jej propedeutycznym charakterze. Najważniejszym zaś argumentem przemawiającym za tą konstatacją jest okoliczność, że księga *De legibus* była rozpowszechniona w osobnych rękopisach⁸¹; najwcześniejszy z zachowanych jest datowany na IX w.

⁷⁵ Por. D. Walters, *From Benedict to Gratian: the Code in Medieval Ecclesiastical Authors*, w: *The Theodosian Code. Studies in the Imperial Law of Late Antiquity*, red. J. Harries, I. Wood, London 1993, s. 201 i nast.

⁷⁶ Podstawowy materiał wydany w 506 r. na polecenie króla Alaryka II (482–507) zbioru stanowiły wcześniejsze kodeksy, głównie *Codex Theodosianus*; nadto wykorzystano pisma prawników, przede wszystkim Sentencje Paulusa oraz Epitome Gai (pochodzący z V w. wyciąg z Instytucji Gajusa). Kodeks obowiązywał w południowej Francji (przede wszystkim w Akwitanii) oraz w wizygockiej Hiszpanii, ojczyźnie Izydora, por. A. Dębiński, *Rzymskie prawo prywatne. Kompendium*, wyd. 7, Warszawa 2021, s. 63 i nast.

⁷⁷ Szczegółowe wskazówki odnośnie do źródeł prawnych i literackich, do których odwoływał się Izydor w księdze V, wykazuje praca: Izydor z Sewilli, *O prawach*. Przegląd poglądów dotyczących źródeł, którymi posługiwał się Izydor, przedstawia R. Mentaxa, *Algunas consideraciones...*, s. 398. Zob. również rozważania J. de Churruca, *Presupuestos para el estudio...*, s. 429–444.

⁷⁸ Co do zasady w księdze V Izydor nie ujawniał ani autorów, ani też tytułów wykorzystanych dzieł; swoisty wyjątek stanowi wypowiedź nt. ustawy o satyrze, w której wymienia trzech starożytnych pisarzy rzymskich: Horacego, Juwenalisa i Persjusza, por. Isid. *etym.* 5.26.

⁷⁹ Por. Isid. *etym.* 5.24.3; 5.27.24.

⁸⁰ Por. Isid. *etym.* 5.25.2.

⁸¹ E. Brehaut, *An Encyclopedist...*, s. 105.

3. Zagadnienia prawne rozproszone w *Etymologiach*

Księga V, w której Sewilczyk ulokował *gros* wiadomości o prawie, stanowi najważniejszą, chociaż nie jedyną lokalizację tej problematyki w *Etymologiach*. Nie unikając powtórzeń czy wręcz narażając się na zarzut pewnej bezładności, niektóre kwestie z tego zakresu w sposób mniej lub bardziej koherentny rozlokował w innych księgach. Dosyć zwarty zespół definicji o tym charakterze znajdujemy w księdze II poświęconej retoryce i dialektyce, gdzie swoje miejsce znalazł osobny, jednorodny co do materii rozdział zatytułowany *O prawie (De lege)*⁸². Stanowi on odrębną całość; na jej treść wskazuje już sama nazwa (jest taka sama jak w nazwie księgi V z tą różnicą, że wyraz *lex* został użyty w liczbie pojedynczej) – zawiera ogólne wiadomości o źródłach i podziałach prawa. Niektóre fragmenty zamieszczonych tam tekstów, m.in. objaśnienie terminu ustawy, rozróżnienia prawa i ustawy, mocy ustawy czy wymogów ustawy, znalazły się w dosłownym brzmieniu w księdze V⁸³. Także w księdze IX, poświęconej antropologii społecznej, w kilku paragrafach przewijają się wątki prawne. W paragrafie III, obejmującym „terminy o władzy i wojsku”⁸⁴ czytelnik znajdzie definicje wielu pojęć zawierających również aspekt prawny. Sewilczyk wdrażając często wykorzystywaną zasadę od ogółu do szczegółu, rozpoczyna rozdział od objaśnienia ogólnego terminu władza (*regnum*), następnie przedstawia znaczenie takich pojęć, jak konsul, dyktatura, imperator, *princeps*, *augustus*, aby przejść do terminów dotyczących organizacji z zakresu wojska i armii (żołnierz, legion czy centuria). Dalej, w IV paragrafie – *O obywatelach*⁸⁵ encyklopedysta zestawia określenia, opisując funkcjonowanie człowieka w różnych grupach społecznych. Rozdział otwiera definicja „obywatela”, po czym następuje opis różnych kategorii osób z punktu widzenia ich statusu (m.in. obcokrajowiec, kolon, wolnourodzony) czy też przynależności do różnych grup społecznych (*populus*, *tribus*).

Osobną całość stanowią trzy następujące po sobie rozdziały: *De adfnitatibus et gradibus*, *De agnatis et cognatis* i *De coniugiis*⁸⁶. Zestawione razem tworzą swoisty glosariusz terminów z zakresu prawa małżeńskiego i rodzinnego, zupełnie pominiętych w księdze V; uczony biskup zestawia w nich objaśnienia takich terminów, jak pokrewieństwo (*agnatio*, *cognatio*) i jego stopnie, małżeństwo, powinowactwo, prawa do zawarcia małżeństwa (*conubium*) czy rozwód.

⁸² Isid. *etym.* 10.2.

⁸³ Por. Isid. *etym.* 2.10.1 i 5.13; 2.10.4 i 5.19.1; 2.10.5 i 5.20.1; 2.10.6 i 5.21.1.

⁸⁴ Isid. *etym.* 9.3. *De regnis militiaeque vocabulis*.

⁸⁵ Isid. *etym.* 9.4. *De civibus*.

⁸⁶ Isid. *etym.* 9.5-7.

Spostrzeżenie o rozproszeniu materiału prawnego w *Etymologiach* potwierdza także lektura księgi XVIII poświęconej wojnom, sztuce wojskowej i organizacji igrzysk⁸⁷. W znajdującym się w niej rozdziale XV. *O forum*⁸⁸, w którym, po zdefiniowaniu wieloznacznego terminu umieszczonego w nazwie, encyklopedysta omawia pojęcia z zakresu postępowania sądowego. W tym miejscu autor powrócił do kwestii świadków, lakonicznie przedstawionej w księdze V⁸⁹. Znacząco ją poszerzył, przedstawiając podział⁹⁰, wymagane kwalifikacje⁹¹ i udział świadków w postępowaniu przed sądem⁹².

Dokonując przeglądu zagadnień prawnych w *Etymologiach*, nie można też pominąć księgi X zatytułowanej *O słowach*. Z uwagi na strukturę samej księgi (rodzaj słownika wybranych rzeczowników i przymiotników ułożonych alfabetycznie) ich rozlokowanie jest nieco chaotyczne. Czytelnik odnajdzie tam rozproszone objaśnienia terminów z różnych dziedzin nauki, w tym mających prawniczą konotację,

⁸⁷ Niektóre zagadnienia w niej zawarte stanowią poszerzenie umieszczonego w księdze V krótkiego rozdziału zatytułowanego *Prawo wojenne*, por. np. *etym.* 18.1. *De bellis* (pojęcie i rodzaje wojen); 18.2.8 (pojęcie, rodzaje i podział łupów wojennych).

⁸⁸ *Isid. etym.* 18.15. *De foro*.

⁸⁹ *Isid. etym.* 5.23: *Testes [sunt quibus veritas quaeritur in iudicio]. Hos quisque ante iudicium sibi placitis alligat, ne cui sit postea liberum aut dissimulare aut subtrahere se; unde et alligati appellantur. Item testes dicti quod testamento adhiberi solent; sicut signatores, quod testamentum signant.* [„Świadcami [są ci, których przesłuchuje się na okoliczność ustalenia prawdy]. Przed rozprawą strony dają im do podpisania protokół, aby nie mogli potem niczemu zaprzeczyć ani niczego odwołać; od tego nazywa się ich również alligati („związani”). Podobnie zwie się ich świadkami, gdyż zwykli poświadczają ważność testamentu. Tak, jak sygnatariuszami nazywa się tych, którzy testament sygnują”]; tłum. Izidor z Sewilli, *O prawach*. Do definicji świadka Izidor powraca w księdze X. *O słowach* (por. *Isid. etym.* 10.265).

⁹⁰ *Isid. etym.* 18.15.10: *Duo sunt autem genera testium: aut dicendo id quod viderunt, aut proferendo id quod audierunt. Duobus autem modis testes delinquant: quum aut falsa promunt, aut vera silentio obtinent.* [„Dwa są zaś rodzaje świadków: zeznający o tym, co widzieli lub poświadczający to, co słyszeli. Na dwa też sposoby mogą świadkowie złamać prawo: fałszywie zeznawać lub przemilczać prawdę”]; tłum. Izidor z Sewilli, *O prawach*.

⁹¹ *Isid. etym.* 18.15.9: *Testis autem consideratur condicione, natura et vita. Condicione, si liber, non servus. Nam saepe servus metu dominantis testimonium subprimit veritatis. Natura, si vir, non femina. Nam (Verg. Aen. 4.569). Varium et mutabile semper femina. Vita, si innocens et integer actu. Nam si vita bona defuerit, fide carebit. Non enim potest iustitia cum scelerato habere societatem.* [„U świadków bierze się pod uwagę status społeczny, naturę i życie. Jeżeli chodzi o status społeczny, to czy jest to człowiek wolny, czy niewolnik. Często bowiem ze strachu przed panem niewolnik zataja prawdę w zeznaniu. Jeżeli chodzi o naturę, to czy jest to mężczyzna, czy kobieta. Bowiem (Verg. Aen. 4.569): «kobieta zawsze niestała i zmienna». Jeżeli chodzi o naturę, to czy jest to człowiek niewinny i stateczny. Nie daje się wiary tam, gdzie nie ma dobrego życia. Nie może bowiem sprawiedliwość iść w parze ze złoczynią”]; tłum. Izidor z Sewilli, *O prawach*.

⁹² *Isid. etym.* 18.15.6: *In omne autem iudicium sex personae quaeruntur: iudex, accusator, reus et tres testes.* [„W każdym zaś postępowaniu sądowym bierze udział sześć osób: sędzia, oskarżyciel, oskarżony oraz trzech świadków”]; tłum. Izidor z Sewilli, *O prawach*.

takich jak: pan domu (*dominus*⁹³) cudzołóstwo (*adulterium*⁹⁴), sędzia (*iuridicus*⁹⁵), niezdolny do występowania w sądzie (*intestabilis*⁹⁶), „falszywy oskarżyciel” (*praevindicator*⁹⁷), kwestor (*quaestor*⁹⁸), oskarżony (*reus*⁹⁹) czy opiekun prawny (*tutor*¹⁰⁰). Niektóre z nich zostały przepisane w księdze V. *O prawie*¹⁰¹.

Do wybranych zagadnień prawnych Sewilczyk powraca wielokrotnie, w różnych miejscach *Etymologii*, poszerzając wiedzę czytelnika na dany temat. Jednym z wielu przykładów takiego zabiegu jest definicja pojęcia rzeczy (*res*). Jak wspomniano wyżej, objaśnienia przywołanego terminu zostały ulokowane na początku rozdziału 25. Niezależnie od tego dalsze uzupełnienie wywodu na ten temat czytelnik znajdzie także w pierwszej księdze *O gramatyce*, w rozdziale *O nazwach*¹⁰², gdzie autor odnosi się do niektórych podziałów rzeczy zbudowanych przez rzymskich prawników, aby opisać poszczególne nazwy przedmiotów, wyróżniając pewne ich kategorie¹⁰³.

Wskazane wyżej, zamieszczone w różnych księgach *Etymologii* fragmenty, można odnieść do zawartości księgi V. *O prawie*. Zabieg ten pozwala stwierdzić, że rozproszone fragmenty, większe lub mniejsze całości lub tylko pojedyncze zdania, poszerzają, uzupełniają lub powielają treść księgi V. Mimo pewnych powtórzeń i luk z mozaiki tak rozlokowanych w *Etymologiach* fragmentów wyłania się w miarę kompletne kompendium wiedzy o prawie.

⁹³ Isid. *etym.* 10.65.

⁹⁴ Isid. *etym.* 10.1.10.

⁹⁵ Isid. *etym.* 10.124.

⁹⁶ Isid. *etym.* 10.135.

⁹⁷ Isid. *etym.* 10.223.

⁹⁸ Isid. *etym.* 10.232.

⁹⁹ Isid. *etym.* 10.238.

¹⁰⁰ Isid. *etym.* 10.264.

¹⁰¹ Np. definicja penalizowanego w prawie rzymskim przestępstwa cudzołóstwa: Isid. *etym.* 10.1.10 i 5.26.13: *Adulterium est inlusio alieni coniugii, quod, quia alterius torum commaculavit, adulterii nomen accepit* [„*Adulterium* (cudzołóstwo) to obraza cudzego małżeństwa nazwana tak od słowa *adulterius* (cudzołóżnik), czyli ktoś, kto plugawi *alterius torum* (cudze łóżce)"]; tłum. Izydor z Sewilli, *O prawach*.

¹⁰² Isid. *etym.* 1.7.

¹⁰³ Isid. *etym.* 1.7.4–6: *Incorporalia, quia carent corpus; unde nec videri nec tangi possunt, ut “veritas”, “iustitia”; ibidem, Generalia, quia multarum rerum sunt, ut “animal”. Nam et homo et equus et avis animal sunt. Specialia, quia partem demonstrant, ut “homo”. Species enim animalium homo.* [„*Incorporalia*, ponieważ odnoszą się do rzeczy pozbawionych cielesnej powłoki. Dlatego nie można ich zobaczyć, ani dotknąć, na przykład «prawda» i «sprawiedliwość»; „*Generalia*, ponieważ odnoszą się do masy rzeczy, na przykład «zwierzę». I człowiek bowiem, i koń, i ptak są zwierzętami”; „*Specialia*, ponieważ wskazują na część ogółu, na przykład «człowiek». Człowiek jest bowiem rodzajem zwierzęcia”]; tłum. Izydor z Sewilli, *O prawach*.

Zakończenie

Podsumowując, należy podkreślić, że Izydor z Sewilli, tworząc *Etymologie* jako pracę obejmującą całą ówczesną wiedzę, nie pominął wywodu z zakresu prawa. Wiadomości z tego zakresu, stanowiące konglomerat różnych fragmentów zaczerpniętych ze starożytnych źródeł, zostały ulokowane w pierwszej części księgi V. *De legibus et temporibus*, nazywanej „Traktatem o prawie”. W zgromadzonym materiale można wyróżnić trzy obszary. Pierwszy z nich obejmuje ogólne, podstawowe pojęcia dotyczące istoty, źródeł i podziałów prawa (rozdziały 1-22), drugi zawiera definicje z zakresu prawa prywatnego (rozdziały 23-25), trzeci zaś z zakresu prawa karnego z oddzieleniem zagadnień dotyczących przestępstw (rozdział 26) i kar (rozdział 27). Zastosowany przez Sewilczyka podział materiału jest oryginalny, nie wpisuje się w żaden z wcześniejszych sposobów systematyki prawa.

Izydor z Sewilli rozlokował kwestie prawne w innych miejscach *Etymologii*, w bardziej lub mniej koherentny sposób. Definicje z zakresu prawa obejmuje w całości jeden z rozdziałów księgi X zatytułowany *O prawie*; także w księgach IX i XVII encyklopedysta powraca do tych zagadnień.

Wiadomości z zakresu prawa rozmieszczone w księdze V i rozproszone w innych księgach stanowią w miarę całościowy wywód o prawie; ma on charakter rudymen-tarny. Księga V, przepisywana i rozpowszechniana, jako odrębny traktat pełniła rolę podręcznika w szkołach średniowiecznych. Mimo że większość jego etymologicznych wywodów została w późniejszych wiekach podważona lub wręcz zakwestionowana, wpływ Izydoriańskich teorii na rozwój prawa był ogromny. *Etymologie*, stanowiące węzłowy pas transmisyjny przekazu elementów kultury antycznej do rodzącego się średniowiecza, nadal stanowią inspirujący materiał do dalszych badań nad historią prawa będącego jednym z ważnych elementów cywilizacji łacińskiej.

Bibliografia

- Altaner B., *Patrologia*, tłum. P. Pachciarek, Warszawa 1990.
Brehaut E., *An Encyclopedist of the Dark Ages. Isidore of Seville*, New York 1912.
de Churruca J., *Las fuentes de la definición de codicilo en San Isidoro de Sevilla*, Anuario de Historia del Derecho Español 1964, t. 34.
de Churruca J., *Las Instituciones de Gayo en San Isidoro de Sevilla*, Bilbao 1975.
de Churruca J., *Presupuestos para el estudio de las fuentes jurídicas de Isidoro de Sevilla*, Anuario de Historia del Derecho Español 1973, t. 43.
Dębiński A., *Kościół i prawo rzymskie*, wyd. 2, Lublin 2008.

- Dębiński A., *Rzymskie prawo prywatne. Kompendium*, wyd. 7, Warszawa 2021.
- Drączkowski F., s.v. *Izydor z Sewilli*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 7, red. J. Duchniewski i in., Lublin 1997.
- Fontaine J., *Isidore de Séville et la culture classique dans l'Espagne Wisigothique*, t. 3. *Notes complémentaires et supplément bibliographique*, Paris 1983.
- Hispalensis Episcopi Etymologiarum sive Originum Libri XX*, wyd. W.M. Lindsay, t. 1–2, Oxford 1911.
- Izydor z Sewilli, *O prawach*, oprac. A. Dębiński, M. Jońca, Lublin 2021.
- Korporowicz Ł.J., *Bezpośrednie wykorzystanie prawa rzymskiego w tzw. Traktacie o prawie (S.Th. I–II, qq. 90–97) św. Tomasza z Akwinu*, *Studia Prawno-Ekonomiczne* 2017, t. 102.
- Korporowicz Ł.J., *Pośrednie wykorzystanie prawa rzymskiego w tzw. Traktacie o prawie (S.Th. I–II, qq. 90–97) św. Tomasza z Akwinu*, *Studia Prawno-Ekonomiczne* 2017, t. 103.
- Krynicka T., *Biblioteka Uniwersytecka KUL jako warsztat pracy izydorianisty na podstawie własnych doświadczeń*, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 2016, t. 105.
- Krynicka T., *Izydor z Sewilli jako mistrz kompilacji: metody pracy twórcy Etymologii na podstawie księgi XVII „De agricultura”*, *Vox Patrum* 2007, t. 50–51, nr 27.
- Krynicka T., *Izydor z Sewilli*, Kraków 2007.
- Ledzińska A., *Gramatyka wobec sztuk wyzwolonych w pismach Izydora z Sewilli*, Kraków 2014.
- Maroń G., *Wzorzec prawa w Etymologiae św. Izydora z Sewilli jako przyczynek do rozważań nad cechami dobrego prawa*, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Prawnicza* 2009, nr 8.
- Martini R., Pietrini S., *Cognizioni giuridiche nel libro V delle Etymologiae di Isidoro di Siviglia*, w: *Ravenna Capitale. Uno sguardo ad Occidente. Romani e Goti – Isidoro di Siviglia*, red. G. Bassanelli Sommariva, S. Tarozzi, Santarcangelo di Romagna 2012.
- Mentaxa R., *Algunas consideraciones sobre los crimina, en particular contra el estado, en las Etimologías de Isodoro (Et. 5,26)*, *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 1997, nr 65.
- Migne J.P., *Patrologiae cursus completus. Series Latina*, t. 82–83, Parisii 1978.
- Smoliński P., s.v. *Izydor z Sewilli*, w: *Powszechna encyklopedia filozofii*, red. A. Maryniarczyk i in., t. 5, Lublin 2002.
- s.v. *Izydor z Sewilli*, w: *Słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, red. J.M. Szymusiak, M. Starowieyski, Poznań 1971.
- Walters D., *From Benedict to Gratian: the Code in Medieval Ecclesiastical Authors*, w: *The Theodosian Code. Studies in the Imperial Law of Late Antiquity*, red. J. Harries, I. Wood, London 1993.

